

Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi

Sevilay Kaygalak

Giriş

Marksist teori ve onun sosyal bilimler alanındaki bilimsel yöntemi olan "tarihsel materyalizm" bugüne kadar çok sayıda eleştirinin hedefi olmuştur. Sağın liberal, muhafazakar, milliyetçi ve benzeri kesimlerinin yanı sıra kendisini sosyalist politika içinde konumlandıranların Marksizmin sığ ve dogmatik yorumuna dayalı eleştirileri de bunlar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Marksist teoriye yönelik bu ikinci tür eleştiriler, özellikle Yeni Sağın (Liberal Muhafazakarlık) 1980'lerdeki yükselişiyle birlikte gerek akademide, gerekse sol siyaset içinde oldukça etkili olmuş, sosyalizm mücadelesi geriledikçe gücünü arttırmış ve Marksizm karşıtı bir konuma savrulmanın basamağı olmuştur.

Son dönemde siyaset bilimi disipliniinde devlet, demokrasi, toplumsal değişim süreçleri üzerine yapılan çalışmalarda sıkça göndermede bulunulan "radikal demokrasi" ve bu kavramsallaştırmanın dayandığı teorik çerçeve olarak post-Marksizm de, böyle bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Özne, nesnellik, toplum ve tarih-

sel-toplumsal süreç konularındaki klasik Marksist öncüllerden uzaklaşmayı öneren bu yaklaşım, gerçeklikte verili hiçbir düzen olmadığını ve onun tamamen söylem yoluyla keyfi biçimde anlamlandırıldığını ileri sürmektedir. Buna göre, gerçekliğin içinde zorunlu ilişkiler doğuracak hiçbir nedensel hiyerarşi yoktur, onun yerine, *söylem, eklemlenme ve rastlantısallık* gibi kategoriler gerçekliğin biçimlenmesinde etkili olmaktadır. Felsefi nitelikteki bu savların politik düzeydeki karşılığı ise, işçi sınıfının ontolojik merkeziliğine (üretim ilişkileri içindeki konumuna bağlı olarak) dayanan sınıf politikası yerine, söylem yoluyla (hegemonik olarak) bir araya getirilmiş çeşitli toplumsal faillerin demokratik mücadelelerinin tanınması olmuştur.

Yeni Sağ ideolojinin ve neo-liberal ekonomi politikalarının saldırgan baskısı altındaki 1980'lerin belirsiz ve toplumsal muhalefet güçleri açısından umutsuz ortamında⁽¹⁾ güçlenerek gerek akademideki sol çevrelerde, gerekse de solun siyasal pratik içinde yer alan kadroları arasında etkili hale gelmiş olan post-Marksizm, özellikle siya-

sal pratik alanında yarattığı etkiyi Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'a borçludur. Bu yazarların ortak yayınları olan *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Bir Demokrasiye Doğru* -*Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democracy*- (1992) adlı kitap başta olmak üzere yaptıkları tüm çalışmalar, post-Marksist bir eleştiri temelinden yükselen yeni bir politik tasarımı inşa etmek adına kaleme alınmıştır. Bu, 'sosyalist bir demokrasi olduğu' iddiasını da taşıyan Radikal Demokrasi (RD) projesidir.

Bu yazı, söz konusu projenin ve onun dayandığı teorik zeminin bir değerlendirilmesi olacaktır. İlk olarak post-Marksizmin teorik ve politik öncülleri üzerinde kısaca durulacak⁽²⁾, sonrasında RD'nin genel teorik çerçevesi ortaya konmaya ve tartışılmaya çalışılacaktır. Ayrıca çalışmada RD'nin, aynı zamanda sosyalist bir niteliğinin olduğu şeklindeki iddiaya, sosyalist bir demokrasiden ne anlaşılması gerektiği ve tarihsel olarak demokrasi ve sınıflar mücadelesi arasındaki ilişki doğrultusunda yanıt verilmeye çalışılacaktır. Burada temel olarak iki amaç güdülmektedir: İlki, Laclau ve Mouffe'un Marksizm diye sundukları ve eleştirilerinin odağına koydukları şeyin, aslında bu teorinin çarpıtılmış ve kabalaştırılmış bir karikatürü olduğunu göstermek; diğeri ise yazarların sosyalizm adına savunduklarının aslında sosyalist politikayı liberalleştirmek ve işçi sınıfının mücadelelerinden uzaklaştırmak olduğunu ortaya koymaktır. Bu amaçlar doğrultusunda yazı geliştirilirken ekonomi-siyaset ilişkisi, işçi sınıfının sosyalizmdeki rolü, sınıf mücadelesi-demokrasi ilişkisi, devletin sınıfsal karakteri ve sosyalist demokrasi gibi konulara da değinilecektir.

1. Teorik ve Politik Öncüller

Günümüzde Laclau ve Mouffe ile birlikte, Barry Hindess, Paul Hirst, Antony Cuttler, Athar Hussain, Gareth Stedman Jones gibi geniş bir akademisyen çevre içinde kabul gören post-Marksizm, ideoloji ve politikayı ekonomiden ve sınıfsal ilişkilerden uzaklaştıran bir yaklaşım olarak, esasında Marksist teorinin işçi sınıfının öncülüğü, üretim tarzı ve ilişkilerinin belirleyiciliği, proletarya diktatörlüğü, sosyalizme politik bir devrim yoluyla ulaşılacağı gibi temel kabullerinin sol içinden sorgulanması ve reddidir. Bu özellikleri düşünüldüğünde, Ellen Meiksins Wood'un yaptığı gibi (1992)⁽³⁾ 1840'lara kadar gerilere götürülebilecek olan söz konusu yaklaşımın, daha yakın dönemli/doğrudan öncülleri ise, politik boyutta Avrupa Komünizmi, teorik boyutta Altusserci yapısalcılık ve bunun daha sonra Marksizmden bütbütün uzaklaşması olarak post-yapısalcılıktır.

Batı Marksizmi ile Slav Marksizmi arasında 1914'de Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin savaş bütçesini onaylaması ile başlayan kopuş⁽⁴⁾, Sovyetler Birliği'nin 1930'larda faşizme karşı mücadele için önerdiği

Halk Cephesi deneyimi, savaş sonrasında Batı Avrupa ülkelerindeki refah devleti uygulamaları (hızlı bir birikim süreci sayesinde, bu uygulamaların ekonomik ve toplumsal hakları genişletmesi ve böylece sınıfsal çelişkileri kısmen örtmesi), bir gençlik hareketi olarak kalan "1968" ve Nükleer Karşıtı Hareket ve Barış Hareketi ile diğer yeni toplumsal hareketlerin Batı Avrupa'da işçi sınıfı eksenli politikayı tartışılır kılması, post-Marksist düşüncenin politik öncülleri olarak sayılabilir. Ayrıca, SSCB'nin Kruşçev'den itibaren kapitalist dünyayla "barış içinde bir arada yaşam" yolunu seçerek Avrupa'daki Komünist Partilerin önüne hedef olarak koyduğu muğlak ve evrimci bir niteliği olan "ileri demokrasi" ve "yenilenmiş demokrasi" stratejileri de⁽⁵⁾ post-Marksizmin politik düzlemdeki kaynakları arasındadır. "Yeni" toplumsal muhalefet odaklarının (öğrencilerin, feministlerin, çevrecilerin, eşcinsellerin vb.) belirmesi ve bunların da toplumsal dönüşüme öncülük edebileceği düşüncesinin yayılmasına neden olan tüm bu tarihsel gelişmeler, burjuva demokratik yollarla sosyalizme geçişi ve esas olarak da, sınıflar arası "halk" ittifakı temalarını merkezileştiren Avrupa Komünizminin ortaya çıkış koşullarını hazırlamıştır. Avrupa Komünizmi, Marksizmin sınıf egemenliği ve proletarya diktatörlüğü kavramlaştırmalarının terk edilerek, sınıf politikası yerine, kitle demokrasisine ağırlık verilmesini gerekli gören bir teorik konumlanış olarak 1970'lerin sonlarında gelişmiş ve post-Marksist anlayışın da esin kaynağı olmuştur.

Böyle bir politik yönelimin ortaya çıkmasında etkili olan düşünsel atmosfer ise yapısalcılık ve post-yapısalcılık tartışmaları etrafında gelişmiştir. Toplumsal olguları dilsel ve toplumsal yapılar, kurallar, kodlar ve sistemler çerçevesinde analiz eden ve özneyi söylemsel bir inşa olarak kabul edip, yaratıcı bir etkililiğinin olmadığını savunan yapısalcılık ve sonrasında öznenin söylem ve iktidar yoluyla üretildiği savını, öznenin ölümünü ilan ederek daha da ileri götüren post-yapısalcılık akımı, söylemi, hegemonya kurmanın en önemli aracı olarak değerlendiren yeni bir siyaset tarzının tartışılmasını gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda Marksist kuram içinde de ideoloji kavramı giderek daha ağırlıklı bir biçimde ele alınmaya başlanmış ve "ekonomik/sınıfsal çelişkilerle indirgenemeyen" toplumsal hareketlerin büyük itici gücüne göndermeler yapılarak, halk ittifakları ve demokratikleşme stratejisi üzerindeki vurgular artmıştır.

Politik ve teorik kökenleri açısından bu kadar gerilere götürülebilecek post-Marksist anlayışın, 1980'lerde hem akademik hem de politik çevrelerde popülerlik kazanmasına yol açan en büyük hamle ise Laclau ve Mouffe tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yazarların 1985 yılında yayımlanan *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Bir Demokrasiye Doğru* (1992) (HSS) adlı kitapları, RD projesinin dayandığı teorik mantığı tüm argümanları, çelişkileri ve muğlaklığı ile ortaya koyması açısından

önemli bir başlangıç olmuştur. Daha sonraki çalışmalarında da söz konusu yazarlar, adı geçen kitabın koyduğu temel mantığı geliştirmeye çalışmışlardır. Şimdi sol için yeni bir strateji olarak tarif edilen RD yaklaşımını, yazarların diğer bazı çalışmalarını da içerecek biçimde ama esas olarak HSS kitabını temel alarak incelemeye çalışalım⁽⁶⁾.

2. Radikal Demokrasi Yaklaşımının Genel Teorik Çerçevesi

Laclau ve Mouffe'a göre, *"işçi sınıfının ontolojik merkeziliğine, bir toplum tipinden diğerine geçişte kurucu moment olan Devrimin rolüne ve tamamen bütünleşmiş ve homojen bir kolektif irade"* öngörüsüne dayanan sosyalizm anlayışı krizdedir. Bu krizin kökenlerinin 1873'e⁽⁷⁾ kadar uzandığı ve çağdaş toplumsal mücadelelerin çoğulluğu ve içerdiği zenginlikler karşısında bugün daha da büyümüş olduğu iddia edilmektedir (1992: 8). Yazarlar işe neden Marksizmle başladıklarını, Marksizmin yeni bir politika anlayışının formüle edilmesini olanaklı kılan geleneklerden biri olması ve kendi geçmişlerini de oluşturması ile açıklamakta ancak şu an üzerinde durdukları zeminin ise post-Marksizm olduğunu eklemektedirler⁽⁸⁾(1992: 10). Ekonominin belirleyiciliği ve işçi sınıfının devrimci rolünü reddeden anlayışlarını ise Marksist teori içindeki kimi boşlukları ortaya çıkardığını düşündükleri Marksizm içi bazı tartışmalarla temellendirmeye çalışmaktadırlar. Yazarlar, Rosa Luxemburg, Eduard Bernstein, Antonio Gramsci gibi yazarların kimi düşüncelerini klasik Marksist teoriden uzaklaşmak olarak değerlendirmektedirler. Örneğin, Luxemburg'un işçi sınıfı hareketini, sıkı merkezizetçi bir öncü partiden çok işçi sınıfının kendi bağımsız girişim ve deneyimlerine bağlamasını *"olumsal olana bir rol verilmesi"* olarak tanımlamakta ve Luxemburg'un bu kendiliğindencilik mantığının sınıfçı kategorileri aşan belirsiz bir birleşik özne tipini öngördüğünü iddia etmektedirler (1992:19). Oysa, Luxemburg'un kendisi, sosyalizme ulaşmak için proleter başkaldınsına ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Perry Anderson'un belirttiği gibi, onun özgün yanı, bu başkaldınyı siyasal şartların elverişliliği açısından işçi sınıfının kapsamlı dalgaları içine oturtma eğiliminde olmasıydı (1988: 107). Bu bağlamda Luxemburg ayrıca, küçük burjuvaziye, serbest meslek sahiplerini, küçük polis memurlarını, lümpen proletaryayı vs. içeren 1905 devrimine karşı çıkmış ve tıpkı Vladimir İlyiç Lenin gibi, Rusya için proletaryanın önderliğinde ve proletaryanın mücadele yöntemleriyle yürütülecek bir burjuva devrimini savunmuştur (Bottomore, 1993: 373). Ayrıca, Laclau ve Mouffe, Luxemburg'un öncü bir partiye karşı olduğunu söylerken onun Spartaküs Birliği'nin kurucusu olduğunu unutmuş gözükmektedirler.

Luxemburg dışında Bernstein'in siyasalın ekonomik temelden özerk olduğu düşüncesinin ve Gramsci'nin 'tarihsel blok' kavramının da kendi

perspektiflerinin dayandığı teorik uğraklar olduğunu belirtmektedirler (1992: 45). Ancak bu yazarların söz konusu argümanlarını Marksizme karşı düşünsel bir ayaklanma olarak değerlendirmek yanıltıcı olur. Nitekim, Bernstein'ın siyasal iktidarın işçi sınıfınca fethedilmesinin, bu sınıfın politik ve ekonomik haklarının genişlemesini gerektirdiğini kabul ettiği bilinmektedir (Bottomore, 1993: 78). Gramsci'nin tarihsel blok kavramı ise sınıfı birleştirici ilke olarak ele almakta ve bu haliyle de Marksizmde herhangi bir yarılmaya yol açmamaktadır (Gramsci, 1984: 83).

Dolayısıyla Laclau'nun, Norman Geras'ın kendilerine yönelttiği eleştirilere karşılık yazdığı makalesinde (Laclau, 1992: 29) de tekrarladığı "Marksizmin iç hareketinin kendilerini çağdaş düşüncenin keşfettiği 'dil oyunları' ve 'anlamlaştıncının mantığı' alanına oturtuverdiği iddiası' temelsizdir. Bu akabetin vebali tamamen kendilerine aittir.

Burada Laclau ve Mouffe'un teorik konumlarını incelemeye girerken dört farklı düzey tanımlayacağız. Aslında bu düzeyler, Laclau ve Mouffe'un teorik yaklaşımlarını bir bütünlük içinde ortaya koymaya çalışırken üzerinde durdukları başlıca tartışma konularıdır. Bunlar, a) *Hegemonya*, b) *Toplum*, c) *Siyaset ve Özne*, d) *Toplumsal Çatışmalar* başlıkları altında toplanabilir.

a) Hegemonya

Laclau ve Mouffe'un çıkış noktası, toplumsal mücadele pratiklerinin gittikçe karmaşılaşan bir zeminde meydana geldiği günümüz gelişmiş ve endüstrileşmiş toplumlarında, çeşitli toplumsal failer arasında eklemlenmeyi sağlayacak sınıfların ötesinde bir hegemonik stratejinin yaratılmasının zorunlu olduğu düşüncesidir (1992: 183). Bu düşünsel bağlam içinde hegemonya ve eklemlenme kavramları Marksist teorinin temel kategorilerinin açıklayamadığı bir toplumsal mantığı ortaya koymaktadır. Yazarlar, toplumsalın kuruluşunun zorunlu karakterde bir belirlenim mantığına değil oluşsalılık içindeki söylemsel pratiklere tabi olduğunu iddia etmektedirler (1992: 62-63). Bu tarz bir toplumsallık mantığı toplumu açıklamada belirleyici ilkelere başvurulamayacağını iddia eder. Laclau ve Mouffe toplumsalın çözümlenmesindeki bu farklı yaklaşımın sonucu olarak kendi hegemonya kavramlarının, Marksist literatürde bu kavramı kullanan Lenin ve Gramsci'den ayrıldığını ileri sürerler. Onların hegemonya kavramsallaştırması altyapı-üstyapı ayrımını ve ekonominin belirleyiciliğini, hegemonik bir gücün nihai çekirdeğinin bir temel sınıftan ibaret olduğu varsayımını reddeder (1992: 168). Onlara göre hegemonya kavramı, ekonomik düzeye ait değildir (1992: 98). Ancak Gramsci'nin hegemonya kavramının, oluşsalığa olanak tanıyan bir karakteri olduğunu ileri sürerek, kendilerinin kalkış noktasının ise, Gramsci'nin

bu özgöl yaklaşımını radikalleştirmek olduğunu da belirtmektedirler. Onlara göre Gramsci, Lenin'in "sınıf ittifakları"nın ötesine giden bir hegemonya kavramını geliştirmiştir (1992: 86-88).

Laclau ve Mouffe, bundan sonra Lenin ve Gramsci'nin hegemonya kavramları üzerinden bir tartışma yürütürler. Yazarlar, Lenin'in 'otoriteriyen' kavramlaştırmasının tersine Gramsci'nin hegemonyayı, 'demokratik' bir pratik olarak tanımladığını ileri sürmektedirler. Çünkü, Lenin'in hegemonya kavramı, temsil etme ilişkisine dayalı, işçi sınıfının ontolojik merkeziliği zemininde kurulmuş sınıflar arası bir ittifaktan ibarettir (1992: 74). Gramsci ise, temsil etme ilişkisi yerine eklemlenme ilkesini koyduğu hegemonya kavramı ile sınıfa dayalı bir önderlikten çok, ahlaki ve entelektüel düzlemde kurulan fikirler ve değerler toplamının birçok kesim tarafından paylaşılmasını ifade etmektedir (1992:86). Bu noktada, Gramsci'nin klasik hegemonya sorunsalına ilişkin iki yeni ve temel yer değiştirme yaptığını iddia ederler: Birincisi ideolojinin maddi bir temeli olduğu ("bir tarihsel bloğu birtakım eklemlenme ilkeleri çevresinde bir araya kaynaklayan, kurumlarda ve aygıtlarda cisimleşmiş, organik ve ilişkisel bir bütünlük olarak") ve bu nedenle kolayca "üstyapısal" olarak yorumlanamayacağı; ikincisi ise, politik öznelerin artık sınıflar değil, "karmaşık kolektif iradeler" olduğudur (1992:87). Ne var ki, Laclau ve Mouffe'un Lenin ve Gramsci'ye ilişkin bu değerlendirmelerinde yanılmış olduklarını gösterecek yeterince kanıt vardır. Öncelikle Lenin, "hegemonya" terimini demokratik devrimde köylülükle ittifaka dayanan siyasal liderliğe işaret etmek için kullanmıştır. Ne *Yapmalı*'dan yapacağımız şu uzunca alıntı, onun hegemonya kavramının "demokratik" niteliğini hiç şüpheye yer bırakmadan ortaya koymaktadır:

Proletaryanın siyasal bilincini tam olarak geliştirmeyi gerçekten gerekli sayıyorsa, sosyal-demokrasinin "nüfusun bütün sınıfları arasına" gitmesi gerektiğini söyledi. Bu, şu soruya yol açıyor: Bu nasıl yapılacaktır? Bunu yapmaya yeterli güçlerimiz var mıdır? Bütün öteki sınıflar arasında böyle bir çalışmaya zemin var mıdır? Bu, sınıf bakış açısından bir gerileme demek değil midir, ya da bizi bir gerilemeye götürmeyecek midir? Bu soruları ele alalım. Biz teorisyenler olarak, propagandacılar olarak, ajitatörler olarak ve örgütçüler olarak "nüfusun bütün sınıfları arasına gitmeliyiz". Sosyal-demokratların teorik çalışmalarının çeşitli sınıfların toplumsal ve siyasal koşullarının bütün özgöl özelliklerini incelemeyi amaç edinmesi gerektiği konusunda kimsenin kuşkusu yoktur, ama fabrika yaşamının özgöl özelliklerinin incelenmesi yolunda yapılanlarla kıyaslandığında, bu yönde yapılanlar son derece yetersizdir. (...) Elbette ki asıl önemli olan şey, halkın bütün katları arasında *propaganda* ve *ajitasyon*dur. Batı Avrupa sosyal-demokratlarının çalışması, bu bakımdan herkesin katılabileceği mitingler ve gösterilerle, sosyal-demokratın parlamentoda bütün sı-

nıfların temsilcilerine sesleniyor olması olgusuyla kolaylaşmaktadır. Bizde ne parlamento var, ne de toplanma özgürlüğü; bununla birlikte biz, bir sosyal-demokratı dinlemek isteyen işçiler için mitingler düzenleyebiliyoruz. *Bir demokrasi* dinlemek isteyen bütün toplumsal sınıfların temsilcileri için de mitingler düzenleme yol ve araçlarını bulmalıyız; çünkü pratikte "komünistlerin her devrimci hareketi desteklediklerini", ve bundan ötürü sosyalist inançlarımızı bir an bile gizlemeksizin bütün halk önünde genel demokratik görevlerimizi açıklamak ve vurgulamak zorunda olduğumuzu unutan kimse, sosyal-demokrat olamaz. Pratikte, *her türlü* genel demokratik sorunun ortaya atılmasında, öneminin belirtilmesinde ve çözüme bağlanmasında herkesin önüne geçme yükümlülüğünde olduğunu unutan kimse, sosyal demokrat değildir. (Lenin, 1977: 103-105).

Gramsci'ye gelince, onların iddia ettiğinin (1992: 91) tersine Gramsci, sınıfın kendi kimliğini, mücadeleler ve demokratik talepler çoğulluğuna eklemleyerek dönüştüreceğini öne sürmediği gibi sınıftan ayrı, belirsiz bir "popüler" kategoriyi -karmaşık kolektif irade- politikanın öznesi olarak da tanımlamamaktadır. Gramsci, hegemonyayı sınıfsal bağlamda tanımlamakta ve hegemonik öznenin sınıfı kastetmektedir. Yalnızca temel sınıfların (burjuvazi ve işçi sınıfı) hegemonik güç olabileceğini söyleyen Gramsci'ye göre, bu iki temel sınıf dışındaki sınıf kesimleri ya da ara toplumsal katmanlar, temel sınıfların hegemonyaları altında yer alırlar. "Tarihsel blok" ise, bir toplumsal güçler şeklinde birleşmiş çeşitli müttefiklerle bir araya gelmiş hakim bir sınıfın hegemonyasına dayanır (Gramsci, 1984: 83). Ve bu hegemonyanın kaynağını aldığı maddi temel ise söz konusu sınıfın ekonomik gücüdür. Görüldüğü gibi, her ne kadar yazarlar kendilerinin kalkış noktasının, Gramsci'nin hegemonya yaklaşımını radikalleştirmek olduğunu belirtse de, onların, hegemonyayı, eklemleyici bir gücün söylemsel yeteneğine dayandırmaları Gramsci'nin hegemonya kavramlaştırmasından daha baştan ayrı düşmelerine neden olmaktadır. Hegemonik eklemleme gücünün sınıfa, ekonomik temel tarafından verildiğini kabul eden Gramsci'ye göre, hegemonya, üretim ilişkilerinin üstyapısal düzeydeki en yüksek gelişimidir. Nitekim *Modern Prens* kitabında bu yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır (1984: 56-57).

Hegemonya olayı şüphesiz, kendilerine hegemonyanın uygulanacağı grupların çıkar ve eğilimlerinin hesaba katılmasını, belli bir uzlaşma dengesinin oluşmuş olmasını, yani üretici grubun ekonomik korporatif türünden özverilerde bulunmasını gerektirir. Ama böylesi özverilerin, böylesi uzmanlaşmanın öze ilişemeyeceği de şüphesizdir; çünkü hegemonya, eğer etik-politik ise ekonomik olmadan da olmaz, [yani] temelini yönetici grubun ekonomik faaliyetin yaşamsal özüne uyguladığı kesin işlevinde bulur.

Dolayısıyla Gilbert Moget'nin de (Gramsci,1986:74) belirttiği gibi, Gramsci'nin hegemonya kavramlaştırması Lenin'in temel tezinin (" 'hegemonya aygıtı' ["*apparato egemonico*"] olan partisi tarafından örgütlenmiş yönetici sınıf olarak proletarya") özgün biçimde geliştirilmesine dayanır. Farklı olarak o, bu terimi ilk kez burjuvazinin kendi yönetimini kurması ve sürdürmesinin yolu olarak da analize katmıştır ve geliştirmiştir. Nitekim yazarlar da HSS'nin ilerleyen sayfalarında -daha önce söyledikleriyle (1992: 87) çelişecek biçimde- Gramsci'nin hegemonik öznelerin zorunlu olarak sınıf temelinde kurulduğu konusundaki ısrarından söz ediyorlar ve hem bu konuda hem de organik krizlerin ortaya çıktığı durumlar dışında her toplumsal formasyonun kendisini tek bir hegemonik merkez çevresinde yapılandığı konusunda Gramsci'den farklı düşündüklerini belirtiyorlar (1992: 172). Çünkü ilk olarak bu hegemonik eklemlenme, katılanlar arasında bir ilişki kuran ve sonrasında bunların kimliklerini değiştiren bir pratiktir: "Hem eklemlenen hem de eklemlenen, her ikisi de sürekli bir bozulma ve yeniden tanımlanma sürecinin etkisi altındadır". Bu nedenle, bu süreç boyunca eklemlenen gücün kimliğinin ayrı ve değişmemiş olarak kalmasının olanaklı olmadığı vurgulanmaktadır (1992:173). İkinci olarak, yazarlara göre belirli bir toplumsal formasyonda çeşitli hegemonik düğüm noktaları bulunabilir. Toplumsal, kendisine temel oluşturan herhangi bir bütünsel ilkeye indirgenebilir olmayan bir sonsuzluk olduğu ölçüde, toplumsalın bir merkezi olduğu şeklindeki basit fikrin herhangi anlamı yoktur (1992:174). Hiçbir hegemonik mantığın toplumsalın tamamını açıklayamadığı ve onun merkezini oluşturamadığı ileri sürülmektedir (1992:177). Bu noktada Laclau ve Mouffe, Gramsci'nin hegemonya kavramlaştırmasının önemli bir boyutunu gözden kaçırmaktadırlar: Hegemonyanın ele geçirilmesinde 'zor'un (*force*) önemi. Gramsci'ye göre, bir sosyal grubun üstünlüğü ele geçirmesi entelektüel ve ahlaki bir liderliğin yanında, antagonistik grupları (diğer hegemonik düğüm noktaları) tasfiye edecek ya da boyun eğdirecek silahlı zoru da gerektirmektedir (1986:14). Gramsci'de hegemonyanın anlamı 'söylem'den öte bir temele dayanmaktadır.

b) Toplum

Hegemonya kavramının kendi analizlerine kaynaklık eden bir düğüm noktası olduğunu belirten yazarlara göre, hegemonyanın ortaya çıktığı alan bir merkezi özü olan, kapalı ve dikişli⁽⁹⁾ bir bütünselliği içermektedir. Hegemonik pratikler, kendi deyimleriyle, "toplumsalın tamamlanmamış ve açık karakterini" gerektirmektedir. "Politikanın hegemonik boyutu ancak toplumsalın açık, dikişsiz karakteri gelişirken yükselir" denmekte ve bu tarz bir toplumsallığın, eklemlenme pratiklerini olanaklı kılacak tikelliklerin alanı olduğu ileri sürülmektedir (1992: 173). Öncelikle belirtilmelidir ki, yazarların bu yaklaşımı, Laclau'nun orijinal basımı

1996 olan ve Türkçe'ye "Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme" -*Emancipations(s)*-(Birikim, 2000) (EKÖ) adıyla çevrilen kitabında bir muğlaklığa düşmektedir (2000: 63-64):

'Tikellilik' özü itibariyle bağlantısız bir kavramdır: bir şey diğer tikellilik hususiyetlere bağlı olarak tikeldir ve tikellilikler korusu toplumsal bütünlüğü önvarsayar - her bir tikelli bizzat kuran bütünlüktür bu. Onun için, eğer bizzat toplumsal bütünlük nosyonu masaya yatırılıyorsa, 'tikellilik' kimlikler nosyonu da eşit ölçüde tehdit altındadır. Bütünlük kategorisi tam da yokluğundan türeyen etkiler yoluyla Demokles'in kılıcı gibi tepemizde sallanır durur.

Aynı kitapta, 'bütünlük' düşüncesinde olduğu gibi, 'evrensellik' düşüncesinin reddinde de bir geri adım söz konusudur. HSS'de ise;

Radikal demokrasinin söylemi artık evrenselin söylemi değildir; "evrensel" sınıf ve öznelerin içinden konuştukları epistemolojik yuva bütünüyle ortadan kalkmıştır ve onun yerini her biri kendi indirgenmez söylemsel kimliğini kuran seslerin bir polifonisi almıştır. Bu nokta belirleyicidir: Evrenselin söylemini ve onun ancak az sayıda öznenin ulaşabileceği "doğru"ya ayrıcalıklı bir yaklaşma noktasının varolduğu şeklindeki örtük varsayımını terk etmeden hiçbir radikal ve çoğul demokrasi olamaz.

denilir (1992: 234) HSS'de demokrasi, toplum ve tarihi açıklama gücüne sahip bütünsel, birleştirici kurallar ya da evrensel ilkelerin imkansızlığından söz edilirken; EKÖ'de Laclau "...[Evrensel] ne türde olursa olsun her cins siyasal etkileşim için mutlak anlamda elzemdir, çünkü evrensel bir referans yoksa hiçbir siyasal etkileşim de yoktur" demekte (Laclau, 2000: 40) ve tikellilik iddiasının zorunlu olarak evrensel bir biçimde dile getirilmesi gerektiği belirtilmektedir:

Örneğin, tüm etnik gruplar için kültürel özerklik hakkını savunmak, ancak evrensel gerekçelerle doğrulanabilecek bir iddiayı tartışmaya açmak demektir. Kendi adına tikellilik iddiasında bulunabilmek için, o tikelliğe aşkın bir şeye başvurmak icap eder. Bir grup ne kadar fazla tikelse, bağında faaliyet gösterdiği genel cemaatsel alanı kontrol gücü de o ölçüde azalacak ve iddialarının doğruluğunu, daha evrensel bir düzlemde gerekçelendirmek zorunda kalacaktır (Laclau, 2000: 23).

Bu kararsız tutum bir yana bırakılıp, HSS'deki genel çerçeve içinde düşünüldüğünde yazarların bütünsellik ve evrensellik ilkelerini reddettiği görülmektedir. Ancak Laclau ve Mouffe'un bütünsellik ve evrensellik ilkelerine karşı çıkarak, toplumsal sabitlenmemiş karaktere sahip özne konumları ve oluşsalılıklarla dolu (hegemonik pratiklerin at koşturacağı)

bir alan olarak tanımlamalarının, söylem öncesi bir nesnel gerçeğin reddi olarak anlaşılmasının yolu açıktır. Ne var ki, Laclau ve Mouffe, HSS'nin yayımlanmasının hemen ardından önemli bir tartışma noktası haline gelen bu konu ile ilgili kendilere yöneltilen eleştiriyi⁽¹⁰⁾ kabul etmemişlerdir. Laclau, bu konuda kendilerine yöneltilen eleştirinin aslında bu eleştiriyi yapanların, kendilerini tam olarak anlamamış olmalarıyla ilgili bir durum olduğunu öne sürmüştür (1992:13-23). Ardından yazar kendilerinin, nesnelerin söylemsel bağlam dışında bir *varlığa* sahip olduğunu inkar etmediklerini, reddettikleri şeyin ise, nesnelerin söylemsel bağlam dışında bir *oluşa* sahip oldukları düşüncesi olduğunu belirtmiştir. Oysa, böyle düşünüyorlarsa bile Laclau ve Mouffe eleştiriden kurtulmuş olmayacaklardır. Bu durumda da, örneğin "İşçileri işçi sınıfı olarak bir oluşa ve tarihe ulaştıran şey onların üretim ilişkileri içinde 'işçi' olarak gösterdikleri varlıktan/varoluştan ne kadar bağımsızdır?" gibi bir soruya yanıt vermeleri beklenir⁽¹¹⁾. Nitekim, Laclau'nun dil tuhafılarıyla bulanıklaştırmaya çalıştığı açıklamaya Çulhaoğlu'nun itirazı oldukça anlamlıdır. Nesnelerin oluşları konusundaki 'hakikat'ın teorik ve söylemsel bağlam içinde değil "gerçek" ile ilişkisi bağlamında ortaya çıkabileceğini belirten yazar, hakikat dışında kalan nesnel gerçeğin dışlanmasına karşı çıkarak, nesnelerin söylem-dışı bir varlığın yanı sıra bir oluşa da sahip olduğunu ve Marksizmin varlığı sürekli bir oluş olarak tanımladığını açıklamaktadır (Çulhaoğlu, 1997: 294).

c) Siyaset ve Özne

Laclau ve Mouffe'un hegemonik eklemlenme düşüncesinin vardığı mantıksal sonuç ise, iktidar sorununun, bir hegemonik formasyonun⁽¹²⁾ merkezini, hangi sınıfın (*class*) ya da hangi egemen kesimin (*the dominant sector*) oluşturduğunun araştırılması olarak ortaya konamayacağıdır (1992:178). Çünkü bu bakış açısında, toplum bir failler öbeğinden (toplumsal formasyon durumunda) bir söylemler öbeğine (hegemonik formasyon durumunda) dönüşmüş durumdadır. Bu, eklemlayıcı pratikler olmaksızın toplumsal faillerin herhangi bir formasyon oluşturamayacağı anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, "bir sınıfa kimliğini sadece bir hegemonik formasyon içindeki eklemlenişi verir", bu nedenle kimlik (onların deyimiyle *özne konumları*), sabit ve kararlı olmayıp tamamen ilişkiseldir. Siyaset ise hegemonik pratikler yoluyla kurulacak konjonktürel *özne konumlarına* dayanmaktadır (1992:111).

Kimliklerin bu şekilde söylemsel ve değişken olduğunun varsayılması, toplumsal faillerin nesnel çıkarılara dayanan sınıf birliği üzerinde bir tartışmanın da başlangıcı olmaktadır. Çünkü yazarların dış gerçeğin/nesnelerin hegemonik pratikler (söylem) dışı bir 'oluş'a sahip olmadığı iddiası bütün özne konumlarının da söylemsel karakterde olduğu

anlamına gelmektedir. Böylece, ideolojik ve politik çıkarların söylem yoluyla kurulabileceğini iddia ederek yazarlar, siyasetin hegemonik pratiklere yönelen bir söylem kurma süreci olduğunu ve herhangi bir sınıfın maddi çıkarları üzerinden biçimlendirilemeyeceğini, güncel duruma uygun olarak çoğullaşmış özne konumlarını eklemleyecek bir pratik olarak kavranması gerektiğini belirtmektedirler. Bu noktada da Marksist teoriyi, siyaset ile ekonomi arasında birebir bir ilişki tanımlamış olmak ve üretim ilişkilerindeki yerinden türetilmiş ortak çıkarlar çevresinde oluşan bir politik özne olarak işçi sınıfını merkeze koymakla eleştirmektedirler. Onlara göre, ekonomik alanın kendi dışında kalan toplumsal süreçlerin belirlenimindeki görece ağırlığından ve işçi sınıfının politik önder (Lenin) ya da bir tarihsel bloğun eklemleyici çekirdeği (Gramsci) olduğundan söz etmek gibi belli kategorilere ve özne konumlarına diğerleri karşısında ayrıcalık tanıyan 'özcü' anlayışlar terk edilmelidir. Sosyalist hedeflerle işçi sınıfının çıkarları arasında mantıksal ve zorunlu bir ilişki bulunmadığı öne sürülmektedir (1992: 98). Onlara göre, politikanın öznesi, hegemonik eklemleme pratiği içinde konjonktürel olarak bir araya gelen özne konumlarıdır. Bu özne konumları, tekil sınıf çıkarlarına karşılık gelmeyen değişik toplumsal grupları içermektedir: barış eylemcileri, feministler, eşcinseller, çevreciler, öğrenciler, etnik azınlıklar vb... Ne var ki, Laclau ve Mouffe (gerçekten de sosyalist bir politikanın görmezden gelemeyeceği bir toplumsal muhalefet potansiyelini temsil eden) bu oluşumların değişken ve kimi zaman birbirinin karşıt çıkar sahibi öznelerini aynı politik proje içinde nasıl bir araya getirebilecekleri konusunda hiçbir şey söylemiyorlar. Bu arada bir parantez açmak gerekmektedir. Yazarlar, günümüz toplumlarında evrensel kimlikler ve nesnel çıkarlardan söz edilemeyeceği ve mücadelelerin çeşitlendiğini, bu doğrultuda 'yeni' toplumsal hareketlerin politikanın merkezine yerleştiğini iddia ederken, Gülnur Savran'ın (1990: 113) da dikkat çektiği gibi, bu hareketler içinde önemli yer tutan barış ya da çevre hareketinin özneleri açısından evrensel bir nitelik taşıdığını ise göz ardı etmektedirler. Nitekim bu hareketler bütün insanlığın paylaştığı gereksinimlere/çıkarlara dayanmaktadır. Bu noktada nesnel temeli bulunan bir birleşik çıkar kategorisi kabul edilmiş olmuyor mu?

Yazarların bütün bu tartışmalarla vardıkları sonuç, işçi sınıfının anti-kapitalist mücadelenin *ayrıcalıklı özneleri* olmadığı ve onların mücadelesinin yönünün de, bütün diğer toplumsal mücadeleler gibi, verili bir hegemonik bağlam içindeki söylemsel oluşa bağlı olduğudur (1992: 112) Ne var ki, Laclau ve Mouffe, söylemsel pratiklerin çıkarları inşa etmenin ve politika yapmanın temel araçları haline geldiğini öne sürerken, toplumsal formasyonda bu söylem çeşitliliğini üreten şeyin ne olduğunu açıklamıyorlar. Terry Eagleton'un deyişiyle, "çıkartların nereden geldiği, post-Marksizm için, küçük bir çocuk için bebeklerin nereden geldiği me-

selesi kadar karanlık bir meseledir" (Eagleton, 1991: 285). Diğer yandan Mouffe, yakın zamanda Türkçe'ye çevrilen bir makalesinde, "herhangi bir iktidar kendini empoze edebilmişse bunun nedeni bazı kesimler tarafından meşru bulunmasıdır" derken iktidar ile belli kesimler arasında organik bir ilişkilenemenin olduğunu kabul ediyor gözükmektedir (Mouffe, 2000: 58). Çünkü böyle bir ifade, Laclau ve Mouffe'un genel teorik yaklaşımları düşünüldüğünde bazı sorular gündeme getirmektedir: Eğer bu iktidar hegemonik bir pratiğin ürünüyse, bazı özne kesimlerini içine alan bu söylemsel güç, diğer özne konumları üzerinde neden başarılı olamamıştır? Katılanların kimliklerini dönüştüren bir pratik olarak bu hegemonik eklemlenme neden bütün katılanlar üzerinde aynı meşruluğu sağlayamamaktadır? Demek ki, belli özneler ile belirli politik hedefler arasında mantıksal ve zorunlu bir ilişkinin (çıkarlar) bulunduğu Mouffe tarafından da reddedilmiyor.

Gerçek şu ki, Marx'ın sınıf/tarihsel özne kavramını eleştiren yazarlar, toplumsal ilişkileri dışlayan, kaba ve indirgemeci bir ekonomi anlayışını Marx'a atfederek bu eleştiriyi temellendirmeye çalışmaktadırlar⁽¹³⁾. Marksizmin bu tür yorumları da olmakla beraber, toplumsal ilişkilerin üretim alanı ve süreçleri üzerindeki rolü Marx'ın temel vurguları arasındadır ve ekonomi, Marksist bilim yönteminde en üst soyutlama düzeyi olarak analize katılmaktadır. Engels'in 1890 yılında Joseph Bloch'a yazdığı mektupta bu konu yeterince açıktır (1972: 294):

Materyalist tarih anlayışına göre, eninde sonunda tarihi belirleyen şey gerçek yaşamın üretim ve yeniden üretimidir. Ben de Marx da bunun dışında bir şey iddia etmedik. Bundan dolayı, eğer birileri çıkıp da, bu söylediğimize ekonomik ögenin tek belirleyici olduğu anlamını verirse bunu, anlamsız, soyut ve saçma bir ibareye dönüştürmüş olur. Ekonomik durum temeldir, fakat üstyapının çeşitli öğeleri de — tarihsel mücadelelerin gidişi üzerinde kendi etkilerini uygular ve çoğu durumda da bunların biçimlerini belirlemede ağırlıklarını gösterirler. Sonsuz rastlantılar kalabalığı arasında ekonomik hareketin, sonunda zorunlu olarak kendisini dayattığı bir karşılıklı etkileşim vardır.

Bu pasajdan da anlaşılacağı üzere, Marksistler, yapı ile üstyapı arasında diyalektik bir ilişki olduğunu varsaymaktadır. "Sınıfların tarihsel özneler olarak toplumsal dönüşümde oynadıkları rol ancak ekonomi ile siyaset arasındaki diyalektik ilişkinin kavranmasıyla mümkündür" (Öngen, 1996: 228). Tülin Öngen, ancak bu ilişkinin anlaşılması sayesinde, hem sınıfın yalnızca bir ekonomik kategori olmayıp, aynı zamanda toplumsal bir güç olduğunun hem de sınıfın toplumsal dönüşümün aktörü olarak oynadığı rolün öneminin görüleceğini belirtmektedir. Tek tek bireyler olarak toplumsal üretim ilişkileri içindeki ortak konumları (nesnel çıkarlar), işçi sınıfını, bu ilişkilerin antagonistik doğasının⁽¹⁴⁾ kaynaklık

ettiği siyasal mücadelenin temel aktörü haline getirmektedir (Öngen, 1996: 57, 228). Ancak bu nesnel çıkarların sınıf olgusunun ortaya çıkışı ile ilgili her şeyi açıklamayacağı da Marksist teorinin öngörülleri arasındadır. Öngen'in de belirttiği (1996: 242) gibi, bu nesnel çıkarların varlığı siyasal ve ideolojik düzeyde bir sınıf olgusunu doğrudan getirmez. Nitekim Felsefenin Sefaleti'nde, Marx'ın kendisi de, "sınıf" kavramını, "kendinde sınıf" ve "kendisi için sınıf" terimlerini kullanarak hem ekonomik hem de ideolojik-politik süreçleri kapsayan bir çerçevede çözümlemektedir (1999: 171-172):

Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın, böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil. Ancak birkaç evresini belirtmiş bulunduğumuz bu savaşım içinde bu yığın birleşir, ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar, sınıf çıkarları olur. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaşımdır.

Görüldüğü gibi, Laclau ve Mouffe'un sunuş biçiminin aksine Marx'ın sınıf çözümlemesi tek boyutlu bir açıklamaya dayanmamaktadır. Sınıfların kuruluşunda ilk koşul maddi varoluşun ("*kendinde sınıf*"-*class in itself* durumu) gerçekleşmesidir. Maddi süreçlerde/ekonomik düzlemde ortaya çıkan ortak çıkarlar sınıfın oluşması için yeterli değildir. Sınıfın oluşumu, nesnel çıkarlar doğrultusunda sınıfın üyelerinin toplumsal bir bilince ulaşması ve ideolojik-politik bir figür haline gelmesine ("*kendisi için sınıf*"-*class for itself* durumu) bağlıdır. Ancak bu düzeyde sınıflar politik özneler olarak toplumsal dönüşümü gerçekleştirebilirler.

Elbette ki, özellikle gittikçe karmaşılaşan bugünkü toplum yapısı içinde, işçi sınıfının, kendi çıkarlarının farkına varmasının önüne geçen yığınla mekanizma söz konusudur. Emek süreci içindeki çatışma ve bağımlılık ilişkileri, emeğin içsel farklılaşmaları, sınıf çıkarları ile dolaylı bir ilişkisi bulunan üretici güçlerin gelişmesine ilişkin sorunlar ve üstyapı düzeyindeki mücadeleler bu tür mekanizmaları işleten süreçlerdir (Öngen, 1996: 248-263). Buna rağmen, söz konusu süreçler, nesnel çıkarları ortaya çıkaran maddi temelleri yok etmemektedir. Wood (1992: 22), işçi sınıfının potansiyel olarak devrimci sınıf olduğu önermesinin, metafizik bir soyutlama olmadığını aksine, maddeci ilkelerin bir uzantısı olduğunu belirterek, bu ilkeleri şöyle sıralamaktadır:

1) İşçi sınıfı, sosyalizme geçişin sağlanmasında en dolaysız nesnel çıkar olan toplumsal gruptur; 2) İşçi sınıfı, baskının en temel ve en belirleyici biçimine –elbette tek biçimine değil- doğrudan doğruya hedef olduğu için, başka sınıflara baskı uygulamakta hiçbir çıkar

bulunmayan bir sınıf olduğu için, kendini özgürleştirme mücadelesi verirken bütün insanların özgürleşmesi için gerekli koşulları yaratabilir; 3) Sömüren sınıflarla sömürülen sınıflar arasında, baskı yapısının özünü oluşturan temel ve kesinlikle çözümsüz bir karşıtlık bulunduğu için, *sınıf mücadelesi*, bu özgürleştirici dönüşümün başlıca lokomotif olmalıdır; 4) İşçi sınıfı, devrimci bir kuvvet haline gelebilmesi için gerekli stratejik toplumsal güce sahip olan tek toplumsal gruptur.

Bireyin sosyo-ekonomik açıdan işgal ettiği yerle, politik-ideolojik çıkarları arasında herhangi bir zorunlu ilişki olmadığının iddia edilmesi ve bu şekilde, sınıf ile politik çıkarlar arasındaki zorunlu bağın koparılması, politika ve ideolojiyi kendi kendini yaratan pratikler haline getirmektedir (Eagleton, 1991: 295). Ayrıca, sınıf ile politik çıkarlar arasındaki ilişkinin inkar edilmesi, 19. yüzyıldan bu yana dünyanın değişik yerlerinde gerçekleşmiş olan işçi mücadelelerinin açıklanmasını da olanaksız kılar.

d) Toplumsal Çatışmalar

Toplumsal çatışmanın a priori ayrıcalıklı failerde (işçi sınıfı) yoğunlaşmadığını iddia eden Laclau ve Mouffe (1992: 187), toplumsal çatışmaların mantığını ortaya koyarken, tabiyet ilişkilerinin (bir failin bir başkasının kararlarına boyun eğdiği ilişkiyi kastettiklerini belirtiyorlar) antagonist ilişkiler olmadığı kabulüyle hareket etmektedirler. Onlara göre, toplumsal failer arasındaki farklılıklara dayanan eşitsiz bir ilişki, antagonist olmadığı gibi, bütün antagonizmaların ortadan kaldırılmasının da ideal koşullarını ortaya çıkarmaktadır. Kendileri her ne kadar, "her toplumsal kimliği pozitiflik olarak kuran bir farklılıklar sistemi"nden söz etseler de, bir tabiyet ilişkisinin olduğu her bağlamda, toplumsal kimliklerin hiyerarşik olarak tanımlanmasına dayalı bir farklılıklar sisteminin olacağı açık ve kesindir. Kimliklerin hiyerarşik olarak tanımlanması da, antagonist çatışma düzeyine varabilecek çelişkileri barındıran bir iktidar ilişkisi demektir. Daha kısaca belirtmek gerekirse, bir tabiyet ilişkisi, bir antagonist ilişkiyi de beraberinde getirecektir.

Antagonizmanın ancak bağımlı özne konumunun, pozitif farklılık karakteri bozulduğu ölçüde ortaya çıkabileceğini söyleyen yazarlara göre, serf, köle ve benzerleri kendi içlerinde antagonist konumlar ifade etmektedir. Ne zaman ki farklı bir söylemsel formasyon, tabiyet söylemini kesintiye uğrattırsa, o durumda tabiyet ilişkisi, antagonist bir baskı ilişkisine dönüşmektedir (1992: 189). Başka bir deyişle, her durumda, direniş biçimlerinin kolektif mücadele karakterini almalarını sağlayan şey, tabiyetin farklılık olarak istikrar kazanmasını engelleyen bir dış söylemin varlığıdır (1992: 195). Şöyle denmektedir: "Eğer kadınları özneler olarak kuran söylemler onları -onyedinci yüzyıla kadar olduğu gibi- safça ve

basitçe tabi bir konumda sabitleştirseydi, kadınların tabi olmalarına karşı bir mücadele hareketi olarak feminizm ortaya çıkmazdı." (1992: 189). Demek ki, bütün toplumsal çatışma ve mücadele biçimleri havada çarpışan söylemlerin marifetidir, öznelere bu olup bitenlerle iradi hiçbir ilişkisi yoktur. Eğer böyleyse, demokrasi mücadelesinin kitlelere yayılması ve genişletilmesinden nasıl bir fayda umulmaktadır? Ayrıca karanlıkta kalan önemli bir soru da, madem ki toplumsal failer bu kadar şursuz ve acizdir, öyleyse, tabiyet söylemini kesintiye uğratacak dışsal söylemler "ne" (ortada özne olmadığına göre) tarafından kurulacak ve ortaya atılacaktır?

Laclau ve Mouffe'un toplumsal çatışma mantığını ortaya koyarken, Marksist teorinin özcü ve sınıf indirgemeci olduğunu iddia ettikleri açıklama eksenlerinden uzaklaşa uzaklaşa vardıkları sonuç, artık kapitalist bir toplumda yaşanmadığı düşüncesidir. Öngen'in de (1995: 39) belirttiği gibi Laclau ve Mouffe'un ortaya koyduğu anlayış, anti-kapitalist bir yaklaşıma sahip değildir, çünkü post-kapitalist bir topluma geçildiği kabülünden hareket etmektedir. Sınıflı toplumun kapitalizmin karakteristik bir unsuru olmaktan çıktığı, burjuvazi ve proletaryanın farklılaştığı ve çalışanların üretici kimliklerinden (ekonomik koşullarından) çok tüketici, yurttaş ya da azınlık kimlikleri ile tanımlanan özne konumları edindikleri öne sürülmektedir. Sonrasında ise, paradoksal biçimde bireyin ekonomik koşullarının, toplumsal konumu üzerinde hala ne kadar belirleyici olduğundan söz edilmektedir (1992: 201):

Bu iletişim araçları, geleneksel kimlikleri derinlemesine sarsacak olan yeni bir kitle kültürünü olanaklı hale getirirler... bu medyaya dayanan kültür, inkar edilmez yoğunlaştırma ve tekdüzeleştirme etkileri yanında, eşitsizliklerin bozulması için güçlü öğeler de içermektedir: Tüketim toplumundaki egemen söylemler bu kültürü, nüfusun büyük çoğunluğunu gittikçe daha fazla eşya edinme fırsatı sağladığı ölçüde, toplumsal gelişme ve demokrasinin ilerlemesi olarak sunmaktadırlar. (...) Tüketim kapasitelerinde eşit olanlar olarak adlandırılanların [interpellated] gittikçe daha kalabalık grupları, varolmaya devam eden gerçek eşitsizlikleri reddetmeye zorlanmaktadır. (...) Gençlerin durumu özellikle ilginçtir ve antagonizmaların ortaya çıkışı için yeni bir eksen oluşturuyor olmaları gerektiği konusunda tereddüte düşmek için hiçbir neden yoktur. Yeni ve güçlü ihtiyaçlar yaratmak üzere, gittikçe daha çok 'özgül bir tüketici kategorisi' haline gelmektedirler ve bu da gençleri toplumun kendilerine hiçbir koşulda vermediği bir mali özerklik arayışına itmektir. Ekonomik kriz ve işsizlik ise durumlarını gerçekten güçleştirmektedir (15).

Laclau ve Mouffe, kapitalist üretim ilişkilerinin genişlemesi ve yeni-bürokratik devlet biçimlerinin oluşumunu, günümüz "post-kapitalist"

toplumlarında, işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki antagonizmayı giderek karılğan ve muğlak bir duruma getiren iki gelişme olarak değerlendirilmektedirler. Onlara göre, birey yalnızca bir emek-gücü satıcısı olarak değil, diğer pek çok toplumsal ilişki yoluyla sermayeye bağımlı hale gelmiştir ve kapitalist üretim ilişkilerinin her yere nüfuz edişi toplumsal yaşamın metalaşmasına yol açmıştır (1992:197). Toplumsal yaşamın metalaşmasının yanı sıra, devletin gitgide daha geniş toplumsal yeniden-üretim düzeylerindeki müdahalesine eşlik eden, devlet pratiklerinin büyüyen bürokratikleşmesinin de toplumdaki eşitsizliklerin ve çatışmaların kaynaklarından biri olduğu belirtilmektedir. "Devletin müdahale ettiği bütün alanlarda, toplumsal ilişkilerin politikleşmesi, sayısız yeni antagonizmaya temel oluşturmaktadır" (1992:199). Yazarlara göre, burjuva devletin, Keynesçi refah devleti bağlamında, daha önce özel alanın bir parçasını oluşturduğu düşünülen toplumsal ilişkileri düzenlemeye kalkışması, yeni tabiyet biçimlerini empoze etmesi anlamına gelmiş ve söz konusu devleti farklılaştırmıştır. Bunun sonucunda "adalet", "özgürlük", "hakkaniyet", "eşitlik" gibi temalar etrafında devletin de taraf olduğu yeni bir çıkarlar ve haklar kategorisi oluşmuştur (1992:199-200).

Laclau ve Mouffe'a, öne sürdükleri bu çerçevede doğrultusunda yöneltilbilecek ilk soru, devletin bir taraf olarak ortaya çıkışının 'yeni' bir olgu mu olduğudur. Nitekim, Marksist teoride, kapitalist toplum yapısı içinde devlet, sömürü ve bağımlılık ilişkilerinin dışında değerlendirilmekte ve devletin belli bir toplumsal kesimin çıkarları ve hakları için taraf olduğu zaten kabul edilmektedir. Toplumun giderek karmaşıklaşan yapısı içinde sömürü ve çatışma alanlarının çoğaldığı doğrudur. Ancak bu yeni eşitsizlikleri, bağımsız bir toplumsal özne olarak devletin yarattığını iddia etmek sorunludur. Laclau ve Mouffe, devleti toplumdaki eşitsizliklerin ve çatışmaların "yeni" bir kaynağı olarak tanımlarken, bu gelişmenin 1970'lerden başlayarak devletin siyasal ve ideolojik işlevlerindeki azalma ile ilgili olabileceğini gözden kaçırmaktadırlar. Şöyle ki, kapitalizmin 1970'lerde yaşadığı krizin ardından gündeme gelen devletin yeniden yapılandırılması politikaları, devletin, siyasal ve ideolojik hegemonyanın yaratılmasındaki merkezi önemini yitirmesi yönünde sonuçlar doğurmuş/doğurmakta ve bu nedenle de sınıfsal karakterini daha belirgin kılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen Keynesçi-Fordist dönemin hızlı ekonomik büyüme, güçlü sendikalar, malların kitlesel üretimi ve kitlesel tüketimi biçimindeki canlı bir sermaye birikimine (canlı bir iç pazar) dayanan ulusal kalkınmacı (refah) devleti, burjuva hegemonyasının sağlanmasında 1970'lere kadar merkezi bir yer işgal etmiştir. Toplumsal yararı gözeten, sınıflar arası çelişkileri gizleyen ve yatıştıran refah devleti uygulamaları ile bu dönemin devleti, toplumun meşruiyet temelinin genişlemesinde önemli rol oynamıştır. 1970'lerin krizinden önce

geçerli olan bu ortam, 1980'lerde etkili olmaya başlayan Yeni Sağ ideolojinin, devletin toplumsal ve ekonomik alandaki müdahale ve düzenlemelerinin azaltılması ve bu alanlarda piyasa mekanizmasının işleyişini hakim kılmasıyla değişmeye başlamıştır. Ve devlet neo-liberal yeniden yapılanma politikaları doğrultusunda sosyal adaleti gözeten uygulamalarından uzaklaşarak geniş toplum kesimlerini gözden çıkarmıştır. Dolayısıyla bugün toplumsal yapıda antagonizmaları çoğaltan ve adalet, özgürlük, hakkaniyet, eşitlik gibi başlıklar etrafında hak taleplerini gündeme getiren gelişme devletin bürokratikleşmesinin değil, ekonomik ve siyasal yeniden yapılanmasının sonucudur ve bu nedenle de sınıfsallık ilişkilerinin dışında değildir. Nitekim devletin ideolojik ve politik işlevlerinde aşınma yaratan bu gelişmelere paralel olarak sermayenin hegemonya kurmada yeni araçlara ağırlık verdiği görülmektedir. Artık devletin yanı sıra, bireyleri bu topluma eklemleyen, devlete daha uzak sermayeye daha yakın yeni bağlanma kanalları, kapitalist işleyişin toplumsal düzeydeki meşruluk kaynakları olarak belirmeye başlamaktadır (16).

İkinci olarak yazarlar, günümüz toplumlarındaki yeni sömürü alanları ve biçimlerinin en önemli kaynağı olarak devleti gördüklerini belirtmelerine rağmen önerdikleri (bir sonraki alt başlıkta tartışacağımız) siyaset modelinde (radikal demokrasi) devlete ilişkin herhangi bir mücadele anlayışı ya da biçiminden söz etmemektedirler. Bu siyaset anlayışının ufkunu sivil toplumla sınırlı olduğundan devlet hiçbir şekilde siyasal mücadele alanlarından biri olarak telaffuz edilmemektedir.

Toparlarsak, buraya kadar ortaya koymaya çalıştığımız argümanları doğrultusunda Laclau ve Mouffe, "hegemonik pratiklere ağırlık veren" yeni bir siyaset tarzı tanımlamaktadırlar. Yazarlar, kendilerinin çizdiği ve tanımladığı çerçevede, antagonizmaların bu çoğalmasının ve yeni politik öznelerin ortaya çıkışının, sol siyaseti yeni stratejiler geliştirmeye zorladığını ve radikal demokrasi (RD) olarak tanımladıkları bu siyaset tarzının ise, demokrasinin genişletilmesi ve derinleştirilmesi açısından klasik demokrasi anlayışının ötesinde olanaklara ve araçlara sahip olarak bu tür bir arayışa yanıt oluşturabileceğini iddia etmektedirler.

3. Yeni Bir Politik Tasarım Olarak Radikal Demokrasi

Ayrıcalıklı kopuş noktalarının reddedilmesi ve toplumsalın çoğulluğunun ve belirlenmemişliğinin kabul edilmesi, "radikal demokrasi" olarak adlandırılan ve köklü bir şekilde özgürlükçü ve klasik solunkilerle karşılaştırılamayacak ölçüde büyük hedefleri olduğu iddia edilen yeni bir politik tasavvurun iki temel dayanağı olarak gösterilmektedir (1992: 187).

Bütünsel, saydam ve dikişli bir varlık olarak özne kategorisinin terk edilmesi ve farklı özne konumları temelinde oluşmuş antagonizmaların tanınması RD nosyonuna ait teorik zeminin ilk koşullarıdır. "Ancak özne konumlarının pozitif ve bütünsel bir kurucu ilkeye geri götürülemeyeceği kabul edildiği taktirde çoğulculuk radikal sayılabilir" (1992: 204). "Ve bu radikal çoğulculuk, kimliklerin her birinin kendini-olusturuculuğu eşitlikçi tasavvurun yerdeğistirmelerinin sonucu olduğu ölçüde demokratiktir"denmektedir (1992:205). Daha somut olarak, Laclau ve Mouffe'un söylemek istedikleri, radikal bir demokrasinin doğrultusuna yerleştirilmeyi sağlayacak hegemonik eklemlenmeler kurulmak isteniyorsa, bizzat demokrasi zemininde açılan olanaklar sahasının bütün radikal heterojenliği içinde ele alınmasının gerekli olduğudur (1992: 206).

Yazarlara göre kentsel, ekolojik, anti-otoritaryen, anti-kurumsal, feminist, etnik, anti-ırkçı gibi bir dizi oldukça farklı mücadeleyi bir araya toplayan yeni toplumsal hareketler, toplumsal çatışmaların gittikçe daha çok sayıda ilişkiye dağılmış olmasının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal mücadelelerin "bütünsel" öznelerinin parçalanması sorununu görmemizi sağladığı ileri sürülen bu direniş biçimlerinin ifade ettiği 'yeni antagonizmalar', toplumsal yaşamın metalaştırılması, bürokratikleştirilmesi ve homojenleşmesinden türemekte ve gittikçe daha fazla öne çıkan bir bireycilik yoluyla ortaya konmaktadır (1992: 201-202). Laclau ve Mouffe, solun, bugün bile, liberal diye bir tarafa bırakmaya eğilim gösterdiği bu mücadeleleri dikkate almak için hazırlıklı olmadığından yakınmakta ve bunların, sağın, ayrıcalıkların savunulmasının söylemi tarafından eklemlenebilmeleri tehlikesine işaret etmektedirler (1992:202). Bu yeni mücadelelerin zorunlu olarak ilerici bir karaktere sahip olmadığı ve kendi hallerine bırakıldıkları durumda çok farklı söylemlere eklemlenebileceği öne sürülmektedir (1992: 207). Bunların çok anlamlı olduklarını ve anti-demokratik bir söyleme eklemlenebileceklerini Yeni Sağın son yıllardaki ilerleyişinin açıkça gösterdiği dile getirilmektedir. Yazarlara göre, işte bu noktada hegemonik eklemlenme pratiklerinin en iyi politika araçları olduğu gerçeği gözler önüne serilmektedir. Çünkü antagonizmaların çokanlamlı karakterinin, politik mücadeleyi, karşıt güçlerin kimliklerinin, baştan beri oluşmuş olduğu bir oyun olarak düşünmeyi olanaksız kıldığı dile getirilmektedir (1992: 209).

Yeni Sağın, çok çeşitli özne konumlarını, hakların bireyci bir tanımı ve negatif bir özgürlük çevresinde birleştiren yeni bir hegemonik eklemlenme kurmaya yönelmiş olması karşısında, Solun da yeni bir alternatif olarak kendini geliştirmesinin beklendiği vurgulanmaktadır. Arkasından, solun, Liberal Demokratik ideolojiyi reddetmek yerine, onu radikal ve çoğul bir demokrasi doğrultusunda derinleştirmesi ve genişletmesi önerilmektedir (1992:216). Çünkü yazarlara göre, bireyin insani kapasisi-

telerini gerçekleştirme özgürlüğünü savunan ahlaki bir ilke olarak liberalizm bugün her zamankinden daha fazla geçerlidir (226). Yeni bir alternatif olarak kendini geliştirmek yolunda Solun öncelikle, kendi eylem ve siyasi analiz nesnesini ciddi biçimde sınırladığı iddia edilen sınıfçılık politikasından vazgeçmesinin gerekliliği savunulmaktadır (217). İkinci olarak, değişimler gerçekleştirmenin önündeki temel engeller olduğuna inanılan devletçilik –“devletin rolünün genişletilmesinin tüm sorunların çaresi olduğu fikri”- ile ekonomizm –başarılı bir ekonomik stratejiyi zorunlu olarak bir dizi politik sonucun izleyeceği fikri- yaklaşımının terk edilmesinin zorunlu olduğu öne sürülmektedir. Bu üç kavramın düğüm noktasını oluşturduğu belirtilen “devrim” anlayışının ise Gramsci’nin –bütün radikal dönüşümlerin süreç karakterini ifade eden “mevzi savaşı” kavramı ile ikame edilmesinin gerektiği belirtilmektedir (17).

Lacau ve Mouffe’a göre, sınıfçılık, devletçilik, ekonomizm ve bunların nihai çekirdeğini oluşturan devrim, radikal bir demokrasinin gerektirdiği çoğulluk ve açılma ile bağdaşmayan bir perspektiftir (1992: 218). Buna karşılık, tabiyet ilişkilerinin kökünde bulunan kapitalist üretim ilişkilerine son vermenin gerekliliğine inanan RD tasarısının sosyalist bir boyut içerdiği de açıklanmaktadır. Yazarlar, sosyalizmin de bu tasarımın bileşenlerinden biri olduğunu belirtmektedirler (1992: 219). Ancak, kapitalist üretim ilişkilerinin son bulmasını, diğer eşitsizliklerin de ortadan kaldırılmasının izleyeceği fikri reddedilmektedir (1992: 235).

Ne var ki, Savran’ın da belirttiği gibi, nesnel çıkar ya da nesnel olarak antagonistik sömürü ilişkileri kavramlarına yer tanımayan bir teorik yaklaşımın ürünü olan RD projesinde sosyalizmle ilgili somut bir tasarımın temeli de ortadan kalkmış demektir (Savran, 1990: 123). Tarihsel kökleri İngiliz İç Savaşı yıllarına (1642-1652) uzanan sosyalizm (toplumculuk) terimi, daha sonra Fransız Devrimi sırasında Babeuf ve Eşitler Komposu ile yeniden kullanıma girmiş, İngiliz ve Fransız ütöpik sosyalistleriyle birlikte de iyice yaygınlaşmıştır. Bu dönemde, toplumdaki ekonomik ve siyasal eşitsizliklere karşı eşitlik ve kolektivizm çözümlerini getiren sosyalizm, Marx ve Engels’in birlikte kaleme aldıkları *Komünist Manifesto*’ya birlikte bugüne kadar gelen içeriğine kavuşmuştur. HSS kitabından beri RD teorisyenlerinin yapmaya çalıştıkları şeylerden biri de sosyalizmin bu içeriğinden kopartılmasıdır. Söz konusu içerikte, eşitlik ve özgürlüğün sağlanmasının aşamalarından biri olan ve alacağı biçim ya da biçimler tarihsel süreç tarafından ortaya çıkarılacak olan sosyalizm, hem kapitalizmin gelişme yasalarının bir ürünüdür, hem de kapitalizmin aşılmasıyla hayat bulacaktır. Daha somut bir ifadeyle, kapitalist toplumdaki temel çelişki olan işin toplumsal niteliği ile mülkiyetin özel karakteri arasındaki çelişkidен kaynaklanan sosyalizm, çok genel anlamda, bu çelişkinin ortadan kaldırıldığı, artık dünyayı karın yönetmediği, bireyin

insanca bir yaşam sürdüreceği koşulların yaratıldığı bir toplumsal sistem olarak tanımlanmaktadır. Manifestodan bu yana sosyalizme geçişin yolu olarak gösterilen kapitalizmin yıkılmasının ise söz konusu temel çelişkinin iki tarafından biri ve kaybedeni olan işçi sınıfının öncülüğünde gerçekleşeceği belirtilmektedir. Oysa, daha önce de belirttiğimiz gibi, RD teorisyenlerinin de benimsediği post-kapitalist paradigmalara göre, günümüzde, iletişim ve bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler kapitalist üretimi de değişime uğratmış; sanayide çalışan işçi sayısı azalırken, hizmet sektörü genişlemiş, üretimde makineler ağırlık kazanmış, emek-sermaye arasındaki çelişki ortadan kalkmış, toplam kalite yönetimiyle (ve endüstriyel demokrasinin diğer yollarıyla) işbirliği olanakları artırılmış ve tüm bu gelişmelerin sonucu olarak toplumsal değişimi gerçekleştirmede işçi sınıfının öncülüğü tezi geçersizleşmiştir. RD'nin sosyalizm hedefini de içerdiğini belirten yazarlar, ne var ki bu post-kapitalist argümanlardan hareket ederek sosyalizmin bugüne kadarki kavranışı içinde önemli yer tutan proletarya diktatörlüğü kavramını da reddetmektedirler.

Laclau ve Mouffe'un olumsuzlayarak demokrasi ile uzlaşmaz bir karşılık içinde tanımladıkları proletarya diktatörlüğü terimi, sosyalist demokraside devletin sınıfsal karakterine yapılan bir göndermedir. Bu kavram, "baskıcı bir yönetim tarzı"nı tanımlamaktan çok, işçi sınıfının iktidarı, işçi devleti, proletaryanın ve çoğunluğun egemenliği gibi anlamlarla kullanılmıştır. Sosyalist demokrasi içinde, politik alanın ayrı varlığının ortadan kalkmaya ve devletin sönüp gitmeye yüz tuttuğu bir dönemde toplumun daha büyük bir çoğunluğunun yönetimindeki bir devlet biçimidir proletarya diktatörlüğü. Burada tam anlamıyla bir devletten değil, devletin sönüp gitmesi yönünde bir geçiş süreci devletinden söz edilmektedir. Marx'a göre, komünist topluma geçişin birinci evresi olan sosyalist toplum, içinden doğduğu kapitalizmin izlerini taşımaktadır. Bu izlerden dolayı, toplumun egemen sınıfı olarak işçilerin kendi devletlerine ihtiyaçları olduğunu belirtmektedir. Proletarya diktatörlüğü bu devletin bir başka adı olarak, yeni egemen sınıfı düşmanlarına karşı koruyacaktır. Bu geçici bir evredir ve devletin sönümlenmesine karşılık gelen ikinci evreyi hazırlayacaktır (Marx ve Engels, 1989: 41). Hal Draper (1990:37) da, "Marx ve Engels açısından, en başından meslek yaşamlarının sonuna dek ve tek bir istisnası görülmeden, 'proletarya diktatörlüğü', 'proletaryanın egemenliği'nden daha fazla ve daha az hiç bir anlama gelmiyordu" demektedir. Lenin'e göre ise, "Proletarya diktatörlüğü sorunu, proletarya devletinin burjuva devletiyle karşılaştırılması, proletarya demokrasisinin burjuva demokrasisiyle karşılaştırılması sorunudur" (1992:100). Lenin, proletarya diktatörlüğünü burjuva diktatörlüğü karşısına koyarken, diktatörlük ve demokrasi kavramlarının ancak sınıfsal bağamlarıyla anlaşılabileceği öncülünden hareket etmektedir (Yetiş, 1993: 56).

Gerçekten de, burjuva demokrasisi olarak nitelendirilen olgunun altında burjuva devrimlerinden bu yana çok taraflı bir sınıfsal ilişkiler yumağının yattığının da altını çizmek gerekir. Bu demokrasiyi çerçevesi, burjuvazi, aristokrasi ve işçi sınıfı başta olmak üzere toplumsal sınıflar arasındaki mücadele ve güç ilişkileri tarafından çizilmiştir. İşçi sınıfı, 19. yüzyıldan beri politik ve ekonomik örgütleriyle verdiği mücadelelerle, kapitalist ülkelerde demokrasiyi ve özgürlüklerin genişlemesinde en etkili güç olmuştur. Bu nedenle, günümüz liberal demokrasisi sınıf mücadelesinden ayrı düşünülmemelidir. Bu demokrasi, işçi sınıfının (ve sosyalist devletlerin) güçlü olduğu dönemlerde genişlemiş, bunların güç kaybına uğradığı dönemlerde daralmış ya da en azından biçimselleşmiştir. Bir üst-yapı kurumu olan devlet ise, söz konusu ilişkileri birikim sürecinin ihtiyaçlarını gözeterek yasal bir çerçeveye büründürmektedir.

Sivil toplumculuğu, söylem stratejilerini öne çıkaran RD teorisyenleri ve daha genel olarak ekonomi ve politikayı birbirinden kopararak demokrasiyi ve onun gelişimini açıklamaya çalışan tüm diğer yaklaşımlar, günümüzün karmaşıklaşmış olsa da hala kapitalist olmaya devam eden toplumlarında, devletin ve demokrasiyi bu sınıfsal niteliğini göz ardı etmekte, ekonomik düzlemdaki bağımlılık ve sömürü ilişkileri sürerken, siyasal alanda demokrasiyi geliştireceği yanılsamasını içinde taşımaktadırlar. Oysa, "ekonomik alanın yönetimi kapitalist sınıfın tekelinde kaldıkça, politik alandaki 'oyun' bir sirk oyunundan, anlamsız bir 'gösteri'den öteye gidemez" (Başkaya, 1999:5).

Laclau ve Mouffe'un sosyalist siyaseti, özünden uzaklaştırarak liberal bir düzleme çekmeye çalıştıkları RD projesinin, ekonomik ve toplumsal yaşamdaki sınıfsal eşitsizliklerin sürdüğü günümüzde sol için 'yeni' ve anlamlı bir strateji olarak değerlendirilmesi oldukça güçtür. Çünkü RD, toplumdaki mülkiyet ilişkilerine bağlı ekonomik ve toplumsal sömürü biçimlerini, devletin bu eşitsizliklerin kurulması ve sürdürülmesindeki rolü ve işlevini görmezden gelerek siyasetin amacını bir kimlik kurma mücadelesine indirgemektedir. Toplumdaki çoğullaşmış farklılıkların tanınması gibi bir çabadan öte herhangi bir amaç içermeyen bir siyaset tarzının, "ana ilkeleri doğrudan katılım ve kitle denetimi olan ve siyasal bir demokrasiden⁽¹⁸⁾, toplum-devlet ayrımını ortadan kaldırmayı hedefleyen bir toplumsal demokrasiye geçişi ifade eden sosyalist demokrasi" (Savran, 1987: 60-61) ile uzaktan yakından herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır.

İşin ilginç yanı, sonraki çalışmaları, yazarların "demokrasi" kavramından aynı şeyi anladıklarını da şüpheli kılmaktadır. Laclau, Lilian Zac ile birlikte yazdığı "Aralığı Kapatmak: Siyasetin Öznesi" başlıklı bir makalesinde, demokrasiyi belli bir içeriği olmadığından ve herhangi bir içeriğin bu mekanı işgal edebileceğinden söz ederken (1995:50), "Ya-

pıbozum, Pragmatizm ve Demokrasinin Siyaseti" adlı makalesinde Mouffe (1998:22), Rorty ve Habermas'ın demokrasi anlayışını eleştirmekte, "konsensüs"e dayalı ya da "konsensüs"e ayrıcalık tanıyan bu anlayışın demokrasinin doğasına ilişkin ciddi bir yanlış anlamayı gösterdiğini belirtmektedir. Mouffe'a göre, demokrasi "konsensüs"e değil, çatışma ve çeşitliliğe dayanmaktadır. Demokratik siyasete özgü olan şey, "biz/onlar karşıtlığının üstesinden gelinmesi değil, bu ayrımın farklı bir biçimde çizilmesidir" (Mouffe,1998:21). Buradan Mouffe'un, Lac-lau'nun tersine, demokrasinin belirli bir içeriği olduğuna ilişkin bir inancı taşıdığı sonucu çıkmaktadır. Yani, RD teorisyenleri -birbirlerinden habersiz olsalar gerek- bir yandan demokrasinin belirli bir içeriğinin olmadığını iddia ederken, diğer yandan ancak çatışma ve bölünmelere dayalı bir siyaset tarzının 'demokratik' olduğundan söz ederken teorik konumlarını tutarsız kılmaktadırlar. Ayrıca, HSS'de özcülüğün eleştirisi yapılırken, adı geçen makalesinde Mouffe'un, "demokrasinin doğası" gibi bir şeyden, demokrasiye ait özsel bir nitelikten söz etmesi de paradoksal bir durumdur.

Sonuç Yerine

Özetlemeye çalışırsak, Laclau ve Mouffe'u yeni bir politik strateji tanımlamaya götüren ve bütünlüklü bir biçimde ilk kez HSS kitabında temsil edilen anlayış, sınıf konumunun toplumsal ve politik kimliklerin tarihsel belirleyeni olduğu; politika ve ideolojiyi üretim tarzına bağlı toplumsal ilişkilerin belirlediği; işçi sınıfının sosyalizmden nesnel çıkarı olduğu, sınıfın nesnel çıkarlarının, bütün parçalayıcı ve bölücü faktörlere rağmen işçi sınıfının birliği yönünde yapısal eğilimler oluşturduğu; sosyalizmin en temel stratejisi olan, kapitalist üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılmasının, özgürlükçü bir toplumsal dönüşüm için gerekli koşul olduğu; toplumun ve tarihin açıklama ve bilginin birleştirici ilkeleri sayesinde anlaşılabilceği gibi bazı temel Marksist konumları reddetmektedir (Geras,1987). Buradan hareketle, içini söylem stratejileriyle yeniden doldurdukları hegemonya mücadelesi üzerinden Radikal Demokrasi olarak adlandırdıkları yeni bir sosyalist strateji önermektedirler. Önerdikleri bu siyaset tarzının en önemli özelliği sosyalist politikayı işçi sınıfı mücadelesinden koparmaya çalışmasıdır.

RD stratejisi, toplumsalın tamamlanmamış ve açık bir karakteri olduğundan hareket eden, politik alanların ve öznelerin çoğullaştığını ve bu çoğulluğun indirgenemez bir karaktere sahip olduğunu iddia eden, birey merkezli hakları temel alan ve evrensellik ilkesini tanımayan bir hegemonik tasandan ibarettir. Bu içeriğiyle de belli toplumsal kategorileri politik ve epistemolojik ayrıcalıklarla donatan, evrenselci klasik sosyalizm söyleminden farklılaştığını iddia etmektedir. RD için merkezi sorun,

kimlikleri bastırılan gruplar arasındaki olumsuzlukları kullanarak, kolektif bir eylemi ortaya çıkaracak söylemsel koşulların tanımlanmasıdır. Yazarlar, bunun ise sosyalist bir anlayıştan çok liberal bir zemin üzerinde kurulabileceğini belirterek bırakınız radikal olmayı reformist bile kabul edilemeyecek bir yaklaşım sunmaktadırlar. Nitekim, "kendini aşma perspektifinden çok kendini kabul ettirme amacına yönelmiş bir kimlik politikası olarak" (Arslan, 2000) bu siyaset biçiminin sosyalizmi radikal bir yapı-bozumuna uğratmak dışında, herhangi bir radikalliğinden söz edilemez. Bunun yanında kendi ortaya koydukları çerçevede sürekli yeniden tanımlanan uçucu (söylemsel) özne konumlarını ifade eden kimliklerin neden siyasetin merkezi sorunu olacak kadar önemli olduğu ise ayrıca tartışılmaya değerdir.

Genel çerçevesini, yukarıda aktarılmaya çalışılan teorik temellerden alan bir RD anlayışının, Türkiye'de de hem akademik hem politik çevrelerin gündemine girdiği gözlenmektedir. Fuat Keyman (1999), RD'nin Türkiye'deki milliyetçi siyaset anlayışının giderek güçlenmesi karşısında "kimlik-fark ilişkisine dayalı, devlet egemenliği söylemini sorunsallaştıran, siyasal alanı global/ulusal/yerel etkileşim eksenine doğru genişleten, sivil toplumu da devlet/parti gibi bir siyasal özne olarak düşünen ve bu bağlamda katılımcı demokrasinin liberal demokrasi için önemini vurgulayan yeni bir siyaset anlayışı" olarak gündeme geldiğini belirtmektedir. Keyman'a göre, bu yeni anlayış, liberal demokrasinin "bugün içinde yaşadığımız geç/post-modern durum"a göre yeniden kurulması gereksinimini karşılayan ve demokratik bir devlet/sivil toplum ilişkisinin parametrelerini kurmaya çalışan bir projedir (1999:11). Levent Köker de, "Radikal Demokrasi" adlı çalışmasında, liberal demokrasinin yaşadığı meşruluk krizini açıklayarak, bu krizin ancak liberal demokrasinin kendisinin katılımcı bir demokrasiye dönüştürülmesiyle çözülebileceğini vurgulamaktadır (aktaran Keyman, 1999:139). Nur Betül Çelik ise öncelikle, Türkiye açısından radikal bir politikanın anlamını yeniden düşünme konusunda 'küreselleşme' olgusunun önemli bir başlangıç olduğu saptamasını yapmaktadır. Politik alanı bölen antagonizmaların çoğul-laştığı, çoğalan kimliklerin kendilerine yeni temsil alanları yaratmak ve böylece politikanın alanını genişletmek üzere bir hegemonya mücadelesi içinde olduklarını belirttikten sonra, bu ortamın daha radikal ve çoğulcu bir demokrasi tasarımını bir seçenek olarak belirginleştirdiğini söylemektedir (1997:7). Nispeten daha liberal olan bu yorumlarının yanında, asıl muhatabı olan sol akademik çevrelerin önemli bir kesimi (klasik Marksizmle arasına hep bir mesafe koyma ihtiyacı duymuş olan bazı dergi çevreleri- Birikim, Murekkep vb.) de bu teoriye sahip çıkmıştır. Bu çevreler, RD'yi, Türkiye Solunun yaşadığı derin bunalımın aşılmasının yegane yolu olarak değerlendirmektedirler⁽¹⁹⁾.

RD'yi Türkiye'ye uyarlamaya çalışan bu akademik çabalara ek olarak, toplumsal yaşamın son yirmi yılına damgasını vuran kimi politik süreç ve dinamiklerin de bu anlayışın popülerleşmesinde etkisi olduğu görülmektedir. Sol açısından 1980 sonrasında yenilgi döneminin yarattığı çöküntü, sermayenin her geçen gün tekelleşen yapısının yönetim ve uygulama kademelerinde nitelikli, eğitilmiş iş gücüne gerek duyması ve bu alanlarda istihdam edilen aydınların büyük bir bölümünün giderek piyasanın ve sermayenin çıkarlarına daha duyarlı bir hale gelmesi, büyük sermayenin, artan biçimde, basın, yayıncılık alanlarına ve sanat etkinliklerine el atması, üniversiteler ile büyük sermaye arasındaki işbirliği, sol içinde liberal ideolojinin yaygınlaşmasına temel olabilecek nesnel bir gelişme yaratmıştır (Savran, 1986:14). Bu gelişmenin yanı sıra, Sursuluk kazasının ardından, kendilerini Yurttaş İnisiyatifi olarak adlandıran bir grubun örgütlediği "Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" eylemleri, bazı sol çevrelerce dile getirilen Özgürlükçü önadını taşıyan ya da taşımayan Demokratik Cumhuriyet projeleri, özellikle 17 Ağustos depreminin ardından yükselen sivil toplumcu talepler ve bir grup aydının başlattığı ve farklı sınıf çıkarlarını uzlaştırmayı hedefleyen "Sivil Anayasa Girişimi" toplumun ve devletin yeniden yapılandırılması yönünde sınıfsal ilişkilerini dışlayan, çoğulcu, sivil toplumcu ve burjuva demokratik siyaset anlayışına yönelen arayışların ifadesi olmuş ve RD, yeni bir siyaset tarzı olarak sol akademik ve politik çevrelerde taraftar toplamıştır.

Akademik-politik düzeyde, Türkiye'de de belli bir etkiye ulaşan RD için söylenebilecek son söz, RD'nin liberal bir özgürleşme projesi olduğu ve sık sık göndermede bulundukları sosyalizmle bağlantılarının salt retorik düzeyde kaldığıdır. Uçuşan söylemler, istikrarsız ve kararsız özne konumları, tarihin ve toplumun *olumsallıkları*la belirlenen bir kaos olduğu varsayımları RD stratejisinin ve onun dayandığı post-Marksizmin günümüz toplumsal gerçekliğinin kavranmasında kullanılabilecek anlamlı ve bütünlüklü bir teorik çerçeve sunmaktan uzak olduğunu göstermektedir.

Notlar

1 Neo-liberal politikaların toplumsal alanda yıkıcı etkilerinin henüz açığa çıkmamış olması, Avrupa'nın en büyük iki Komünist Partisi olan FKP (Fransız Komünist Partisi) ve İKP (İtalyan Komünist Partisi)'nin sosyalist devrim ve proletarya diktatörlüğü amacıyla vazgeçişini teorize eden Avrupa Komünizminin güç kazanması, işçi sınıfı hareketi, sosyalizm ve ulusal kurtuluş mücadelelerinin 1970'lerin ortalarında başlayan gerileme sürecinin özellikle SSCB'deki sosyalist rejimin sona ermesiyle beraber iyice derinleşmesinin de etkisiyle 1980'ler tam anlamıyla umutsuzluğun hakim olduğu bir tarihsel dönem olmuştur.

2 Dergimizin bu sayısında yer alan Gülseren Adaklı'nın yazısında aynı konu daha kapsamlı biçimde ele alınmıştır.

3 Wood'a göre post-Marksizm, Karl Marx ve Friedrich Engels'in Alman İdeolojisi ve Komünist Manifesto adlı yapıtlarında, gerçek tarihsel temeli terk edip ideoloji temeline dönüş yapmış olmakla eleştirdikleri "hakiki" sosyalizmin günümüze uyarlanmasıdır. Hakiki sosyalistlere göre, sosyalizm, bir sınıfın bir başka sınıfa karşı mücadelesini ifade etmemekte, proletaryanın değil, hiçbir sınıfa ait olmayan yalnızca felsefi fantezinin sisleri arasında var olan 'insan'ın çıkarlarını temsil etmektedir (1992:7).

4 Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin ulusal burjuvazi ile ittifak içine girerek savaşta kullanılacak silahların finansmanını onaylaması, Lenin ve Bolşeviklerce işçi mücadelesine ihanet olarak kabul edilmiş ve eleştirilmiştir. Bu kopuşun önünü alabilecek Spartakist Hareketin liderleri Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht ise Sosyal Demokrat Parti'nin iktidar ortağı olduğu 1919'da Alman ordusuna bağlı özel kuvvetler tarafından öldürülmüştür.

5 Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin ideolojik-politik etkisi altındaki partilerde, 1970'lerde iyice belirginleşen anti-tekelci mücadele çizgisi, anti-kapitalist sınıf iktidarı perspektifi yerine, işçi sınıfının diğer toplumsal sınıf ve tabakalarla işbirliği içinde mücadele edeceği bir ara iktidar biçimini tanımlamaktadır. Mao'cu "demokratik halk devrimi" anlayışının aşamacılığını çağırıştıran, ondan farklı olarak banşıl (silahsız) mücadele yöntemlerini tercih eden söz konusu anti-tekelci mücadelenin hedefini, Fransız Komünist Partisi "ileri demokrasi", İtalyan Komünist Partisi "yenilenmiş demokrasi" ve Batı Alman Komünist Partisi ise "anti-tekel demokrasisi" olarak adlandırmıştır.

6 Yazının bundan sonraki bölümünde sadece 1992 yılı ve sayfa numarası kullanılarak verilecek olan referanslar Laclau ve Mouffe'un söz konusu kitabına aittir.

7 1873-96 yılları arasında üretim kapasitesi ile talep arasındaki uçurumun derinleşmesine dayanan ve İngiltere'de başlayıp tüm dünyaya yayılan ekonomik bunalımın proleter devrimin yakınlaşmakta olduğu konusunda bir iyimserlik yarattığını ancak bu bunalımın sona ererek kapitalizmin, tekrar, 1914'e kadar sürecek bir genişleme eğilimine girmesinin Marksizmi bir krize soktuğu iddia ediliyor (1992: 26).

8 Kuramcılar kendilerini "Post-Marksist" olarak tanımlarken, Norman Geras bu anlayışı "ex-Marksizm" olarak adlandırmaktadır. Geras, Post-Marksizm terimine "Marksizmin ötesinde, ondan daha ileride" anlamını içerdiği için karşı çıkmakta ve Laclau ve Mouffe'un teorik konumlanışını en iyi "Marksizmin tamamen dışında" anlamına gelen ex-Marksizm teriminin anlattığını belirtmektedir (Geras, 1987: 43).

9 Yazarlar psikanalizden aldıklarını belirttikleri "dikiş" terimini kitapta sık sık kullanıyorlar. Bu terimle öznenin toplumdaki konumu, bir özdeşleşme ve bütünleşmeden çok bir yerini alma ve kolay durumu olarak tarif edilmektedir. Toplumsalın açıklığı ve bütün gösterenlerin sabitsizliği "dikişleyici" hegemonik pratikleri gerektirmektedir (1992: 62).

10 New Left Review dergisinin 163. sayısında N.Geras'ın HSS'deki temel argümanlara karşı giriştiği uzunca bir eleştiri yazısı yer almış ve aynı derginin 166. sayısında ise Laclau'nun Geras'a yanıtına yer verilmişti. Söz konusu metinlerde tartışmanın önemli bir kısmı bu iddia ve onun savunusu üzerinde yoğunlaşmaktadır.

11 Burada yöneltilen soruyla, üretim ilişkileri içindeki konumlanışın işçi sınıfını oluşturmak açısından yeterli koşul olduğu kastedilmemektedir.

12 "Toplumsal formasyon"dan ampirik bir gönderilen, "hegemonik formasyon"dan ise eklemelenmiş bir farklılıklar bütünü olarak söz edilmektedir

13 Wood, RD teorisyenlerinin, Marx'ın düşüncesine bu kaba teknikçi ekonomi anlayışını atfetmelerinin, Marksizme meydan okumaları ve saldırılarını sürdürebilmenin tek yolu olduğunu belirtmektedir (1992:101).

14 Üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutanların doğrudan üreticilerin artık ürününe el koyması nedeniyle.

15 Vurgu bana aittir.

16 Sermayenin yayınevi, sponsor vs. olarak kültür-sanat alanındaki müdahalesinin artmasının, bireyin "yurttaş" olarak değil, "tüketici" olarak talep ettiği haklarının giderek önem kazanmasının, sivil toplum örgütleri, yeni iletişim araçları (özellikle internet teknolojisi) vb.nin toplumsal yaşamın önemli unsurları haline gelmesinin, bu işleyişin toplumsal düzeyde meşruluk kazanmasını kolaylaştırdığı söylenebilir.

17 Ne var ki Gramsci hegemonya anlayışı içinde mevzi savaşına merkezi bir yer vermekle birlikte onu mutlaklaştırmamaktadır. Anderson, Gramsci'nin devlet iktidarını zor yoluyla ele geçirmenin kesin zarureti üzerine klasik ilkelere asla ayrılmadığını belirtmekte ve bir Marksist stratejide mevzi savaşı ile manevra savaşının karşı uçlara konulmasının reformizmle maceracılık arasında bir tercihe varacağı uyarısında bulunmaktadır (1988:111).

18 Savran, burada siyasal demokrasi nitelemesini, kapitalist devletlerde olduğu gibi demokrasinin, sadece burjuvaziye değil toplumun bütün sınıflarına genel oy hakkı tanıyan özelliğinden dolayı kullanmaktadır (1987).

19 Bkz. Kozaklı ve Özkazanç, 2000.

Kaynakça

- Anderson P. (1988) *Antonio Gramsci Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*, çev. T. Günersel, İstanbul: Alan.
- Arslan, E. (2000) "Radikal Demokrasinin Ötesi: Siyasal Metafiziğini Aşmak", *Mürekkep*, 14, 112-127.
- Başkaya, F. (1999) "Sunuş", *Özgür Üniversite Forumu*, 9, 4-6.
- Bottomore, T. (1993) *Marksist Düşünce Sözlüğü*, çev. M. Tunçay, İstanbul: İletişim.
- Çelik, N. B. (1997) "Radikal Demokrasi, Çoğulcu Demokrasi ve Sol", *Mürekkep*, 7, 49-58.
- Çulhaoğlu, M. (1997) *Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, İstanbul: Sarmal.
- Draper, H. (1990) *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması*, çev. O. Akinhay, İstanbul: Belge.
- Eagleton, T. (1996) *İdeoloji*, çev. M. Özcan, İstanbul: Ayrıntı.
- Engels, F. (1972) "Letter From Engels to J. Bloch", *Progress Publishers (der.) Historical Materialism* içinde, Moskova: Progress, 294-296.
- Geras, N. (1987) "Post-Marxism?", *New Left Review*, 163, 40-82.
- Gramsci, A. (1984) *Modern Prens*, çev. P. Esin, Ankara: Birey ve Toplum.
- Gramsci, A. (1986) *Hapishane Defterleri*, çev. K. Somer, İstanbul: Onur.
- Keyman, E.F. (1999) *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, İstanbul: Bağlam.
- Kozaklı, S. T. ve Özkazanç, A. (2000) "Hegemonya Siyaseti, Sol ve Devrimci Demokrasi", *Mürekkep*, 14, 8-26.
- Laclau, E. (1992) "Amasız-fakatsız Marksizm Sonrası", çev. A. Karam, *Yeni Marksizm ve Gelecek*, 5, 9-39.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (1992) *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev. A. Karam ve D. Şahiner, İstanbul: Birikim.

- Laclau, E. ve Zac, L. (1995) "Arabı Kapatmak: Siyasetin znesi", Laclau, E. (der.) *Siyasal Kimliklerin Oluşumu içinde*, ev. A. Fethi, İstanbul: Sarmal, 21-55.
- Laclau, M. (2000) *Evransellik, Kimlik ve özgürleşme*, ev. E. Başer, İstanbul: Birikim.
- Lenin, V.İ. (1977) *Ne Yapmalı. Hareketimizin Canahı Sorunları*, ev. M. Ardos, Ankara: Sol.
- Lenin, V.İ. (1992) *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, ev. M. Erdost, Ankara: Sol.
- Marx, K. ve Engels, F. (1989) *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, ev. M. Kabagil Ankara: Sol.
- Marx, K. (1999) *Felsefenin Sefaleti*, ev. A. Karam, 5. baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Mouffe, C. (1998). "Yapıbozum, Pragmatizm ve Demokrasinin Siyaseti", Mouffe, C. (der.) *Yapıbozum ve Pragmatizm içinde*, ev. T. Birkan, İstanbul: Sarmal, 9-26.
- Öngen, T. (1993) "Marksizm ve 'Radikal Demokrasi' Stratejisi", *Mülkiyeliler Birliğı*, 17 (158), 37-44.
- Öngen, T. (1996) *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi*, 2. baskı, İstanbul: Alan.
- Savran, G. (1987) "Marx'ın Düşüncesinde Demokrasi: Siyasetin Eleştirisi", *11. Tez*, 6, 52-66.
- Savran, G. (1990) "'Öz'lerin Reddinden Sınıf Politikasının Reddine", *11. Tez*, 10, 108-133.
- Savran, S. (1986) "Sol Liberalizm: Maddecı Bir Eleştiriye Doğru", *11. Tez*, 2, 10-40.
- Wood, E. M. (1992) *Sınıftan Kaçış. Yeni Halkı Sosyalizm*, ev. Ş. Alpagut, İstanbul: Akg.
- Yetiş, M. (1993) "Kenan Somer'in Yazısı Üzerine Bir Yorum", *Yeni Marksizm ve Gelecek*, 1(6), 54-65.